

יומן הגיטו לח. א. קפלן

מאת אברהם יצחק כץ

חיים אהרן קפלן נולד בשנת 1880 בהורודישצ'ה, על יד ברנוביץ, בפולין. בית הוריו היה מלא אחירה של יהדות, והשפה העברית היתה שגורה בו. בתום לימודיו בחדר ושיבת מיר, נשלח למכון הפדגוגי הממלכתי בחילנה. בשנות העשרים של מאה זו ייסד בורשה, יחד עם ש. ל. גורדון (פרשן התנ"ך הגודע) וזלמן פוגוצ'וב (אביו של המלחין עמירן), בית ספר עברי בעל שש כיתות, אשר מבין כתליו יצאו מאות בוגרים.

ה. א. קפלן טרח ושקד על קביעת שיטות לימוד מתקדמות בבית ספרו. בגלל המחסור בספרים ששמשו את צרכי החינוך החדש, ישב על מדוכת-יצירה זו וחיבר ספרי לימוד יסודיים שהופיעו בכמה מהדורות.

בין הספרים אשר חיים אהרן קפלן חיבר והוציא לאור, נמנים: "שפת עמי", ספר לימוד השפה העברית בשלשה כרכים. "דקדוק הלשון ושימושה", בשני חלקים. "חומשי". "עמי התנ"ך". "פירושים להגדה של פסח", בעברית, פולנית ואידיש. (הוצאה אמנותית ומדעית הופיעה לאחרונה בהוצאת "היברו פאבלישינג קומפני", ניו-יורק). "כתוב כהלכה", קורס שימושי מלא על האוטוגרפיה היהודית. "ספר המשחקים", אשר יצא לאור בהוצאת "מוריה", על ידי ביאליק ורביצקי, באודסה, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה.

שלושת הכרכים של "שפת עמי", היו מחזור של ספרי עזר, למתחילים ולמתקדמים עד לשנת הלימודים הרביעית. הספר הופיע בצבעים מרהיבים וניתנו בו ציורים אומנותיים שיש בהם כדי למשוך את עינו של התלמיד בגיל הרך. בספר נמצא שפע של חומר ספרותי, תרגילים לדקדוק ונושאים לשיחות בכיתה על ידי המורה. כל אלו יחד היו חידוש מרחיב אופקים בספרות ההוראה של הלשון העברית. רושם לא פחות רב עשה ספרו "ספר המשחקים". בספר זה באו על ריכוזם השיגי הפדגוגיה בעולם.

תחושת הפחד והדאגה מפני הבאות, בהם לא ישרא זכר מהעמל והיגיעה של שנים רבות, הגיעה את חיים אהרן קפלן להציב לעצמו יד ושם בספרות העברית. באותן שנים הוא מכנס את כתביו העבריים, אלו שהיו פזורים באכסניות ספרותיות ואלו אשר היו שמורים אלו בכתובים. עבודה רבה הוא משקיע בכינוס זה במיון וסיווג. החל ממחקר ועד לסיפור ופליטון, עורכם לדפוס ומגיהם. בשנת 1937, פורסמו כל מאמריו בספר שנקרא "פזורים". בכינוס הכתבים ניתן לחוש בהרגשתו הברורה של חיים אהרן קפלן, אשר ביקש לקבוע לעצמו מקום נצח בהיכל הספרות העברית, כמורה ומחנך.

שאפתו של חיים אהרן קפלן להנציח את זכרו בפנתיאון הספרות העברית, כמעט ונגזר עליה שיכחה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. יהדות פולין הולכת ומושמדת. חורשה נותרה כמעט ללא יהודים, והמעט ששרדו בה שוב אינם יודעים את האיש ואת מפעלו. אולם, אם ספריו ועבודתו התינוכית עמדו לרדת לתהום הנשיה, הרי בא יומנו, אשר לפניו פתח את סגור לבו ועל דפיו שפך את הגיגי רוחו, ונתנו לו את הנצח אשר כה ייחל לו והיה ראוי לו.

תחילתו של היומן בשנת 1933. בדחילו ורחימו כתב חיים אהרן קפלן את רשימותיו, שבהן משתקפות אספקלריותו האישית והצבורית. עד פרוץ מלחמת העולם, משמש היומן את תחמו האיש בעיקרו, את דלת אמותיו של הכותב. בדפיו הגדושים ניתן לקרוא על חזיונותיו האישיות, על מאבקו בבית הספר ועל תופעות שוטפות בחיי הצבור היהודי. אולם מאז חדשי המתחות של קיץ 1939, עם סערת המלחמה הממשמשת ובאה, חל שינוי מובהק באופיו של היומן ובדרך ניסוח הרשימות. חיים אהרן קפלן נוטש את דלת אמותיו של רשות היחיד. הוא פורץ את גבולות הפרט, ומזוית ראייה של הכלל והעם הוא מתחיל

להגיב, להוכיח ולהזהיר על העומד לבוא. אימת הימים הנוראים, האוירה רוויית המיתח, הדאגה והחרדה על העתיד להתחולל, כל אלו באים על ביטויים הנוקב והממצה מעל דפי יומן זה.

במשך תשע שנים תמימות התמיד חיים אהרן קפלן במלאכת-מלאכותו להערות על דפי היומן את גפשו המעונה והמפללת כי עדותו תגיע לדור הבא. ותפילת-מאויים זו קמה והיתה בדרך נס ופלא, אשר ההיסטוריה האנושית כמעט ואינה יודעת כדוגמתם. עשרים שנה לאחר שנחתם הפרק האחרון בפרשת חייו, נתגלו דפי עדות-האימים, כתובים בכתב יד נקי ורהוט, בלשון עברית מסוגנת היטב. דפים אלו אוצרים בתוכם תולדות שואה, אשר מכל שורה ושורה מתמלטת זעקה כבושה וגואשת. חיים אהרן קפלן קיווה והאמין כי בבוא היום יעוצו קולה את אמות הסיפים של האנושות בתביעתה לדין, לצדק ומשפט.

זועות הגיטו הלכו והתעצמו. הגירויים נמשכו במלוא הקצב. אנשים התמוטטו מרעב ואפיסת כוחות. כלי נשק שונים קצרו את קציר המוות האיום. חלל הגיטו התמלא בכיות ויללות. כח הסבל שעמד למעונים בשלוש השנים האחרונות, הלך ושטט את בסיס אונו. כיצד יכול הלב המסוער להבליג עוד? איך יכולה הנפש הטובעת בדווי עולמים לשמור עוד על שיווי משקלה? כל שנותיו היו שנים של אמונה. בהכרה עמוקה שמר על קדושת יהדות ומצוות מורשה. חיי ההווה לא שימשו לו מעולם קנה-מידה לקביעת יסודות הנצח. אולם סאת הצרות הודגשה. שלא מדעתו ושלא בטובתו בא להתריס כלפי מעלה. באחת משעות טרופי-יגון, הוא מטיח כלפי מעלה: „הגיטו מלא בכיות ויללות שאם לא מצאו נתיב לאהלי ישראל — סימן הוא שאיננו“.

לאחר ליל צייד אחוז טירוף שנערך על ידי המשטרה היהודית, הולך ומתחוויר לו לחיים אהרן קפלן, ללא שמץ של ספק, כי אף סופו קרב ובא. והוא כותב: „אני מסיים והולך למנוחת הלילה. אבל זה יהיה ליל נדודי שינה. הנני בין אלה שהגוירה חלה גם עלי. האמנם לא אוכה לסיים את מגילת יסוריני ברשימת נחמה?“

הוא לא זכה בחייו לנחמה. מכונת המוות הוסיפה לקצור את קציר הדמים והחיים. הכורת עלה גם על חיים אהרן קפלן.

בספרות הענפה של השואה אין שמו של חיים אהרן קפלן נזכר כל עיקר. נראה שהוא חי את חייו בתחמו, סגור בדלת אמותיו, שם כאב את כאב הגיטו במלוא תחושת היגון והשכול. ביומנו מצויים שמות אנשים אתם בא בקשרים. אך יש להניח כי קשרים אלו היו רופפים, ולא היה בהם משום שיתוף הדדי.

רק מספר פעמים נזכר שמו של חיים אהרן קפלן, המורה והסופר העברי, בספרות השואה. ד"ר עמנואל רינגלבוים, היסטוריון השואה, שעל שמו נקרא ארכיון הגיטו, בתארו את אגודת „עונג שבת“, ששמה ניתן לה מטעמי קונספירציה וחבריה אירגנו את ארכיון הגיטו ובאו בדברים עם כל אלו שכתבו יומנים על מוראות הזמן, הוא אומר: „יומנו — יומנו של חיים אהרן קפלן — שנכתב עברית מנה אלפי עמודים והכיל שלל ידיעות על אשר התרחש מדי יום ביומו בוורשה לא היו לו לקפלן אופקים רחבים, אבל חוויותיו של כל יהודי ורשאי בינוני בימים ההם, יסורי ורגשותיו, צמאונו לנקמה וכדומה, כל זה הובע בנאמנות ביומנו של קפלן. דוקא בינויותו של המחבר היא היא אשר היתה חשובה ביותר ביומן זה.“ (ראה ספר „מלחמות הגיטאות“, בעריכת יצחק צוקרמן ומשה בסוק, תשט"ז, עמוד 60).

ד"ר עמנואל רינגלבוים מוסיף לציין כי לא אחת ביקש מאת חיים אהרן קפלן כי ימסור לרשותו את כתב ידו לשג"רה, וערב לו כי יחזירו לידיו בתום המלחמה. אולם, רק בקושי רב ודוחק ניכר נעתר למסור לידיו את היומן רק להעמקה בלבד. העמקה היומן היתה כרוכה בקשיים ניכרים, ורק חלק קטן ממנו הועתק ונשתמר בארכיון של „עונג שבת“. ד"ר עמנואל רינגלבוים מסיים בצער גלוי לעין, כי כתב היד הלך לאיבוד, יחד עם המחבר, בשעת האקציה, כאשר נלקח לכרך ה„אומשלג“.

ד"ר עמנואל רינגלבוים בא לידי מסקנה מעציבה כי חיים אהרן קפלן ויומנו הלכו שניהם לאיבוד. אולם לאשרה של היהדות טעה בהנחתו ביחס לגורלו של היומן. יומן זה שרד והשתמר באורח נס ופלא, בפח של נפט שהסתירו צעיר פולני, ולאדיסלאב וצ'ייק. פועל יהודי, שעבד בבית חרושת מחוץ לגיטו, מסר לידיו של וצ'ייק את מחברות היומן לשמירה. היומן עתיד למלא את יעוד הצפוי על ידי המחבר, להיות עדות לדורות הבאים.

